
Een spade dieper

Over de worsteling om de Schrift recht te doen

H.G.L. Peels

Abstract

In the preceding article, prof. Houtman criticizes the December 2014 issue of *Theologia Reformata* on the theme ‘the God of the Old Testament’ for failing to sufficiently take into account the vulnerability of the Old Testament image of God, because it overestimates the Bible as the Word of God. This essay responds to the critique of prof. Houtman by advocating the value and significance of the reformed doctrine of Scripture. While thoroughly acknowledging historical processes of reinterpretation and actualization both within the Scriptures and in the reception history of the Bible, the difference between inspiration and illumination is of enduring significance. It is argued that the polyphonic testimony of the Bible does not invalidate the conviction that there is an intrinsic unity in the Scripture. Reading Scripture adequately requires an interpretive attitude which does not ignore inconvenient or offensive passages, and an attempt to do justice to the entirety of the Old Testament testimony about God.

Ter inleiding

Meer nog dan met de plezierige ervaring van publieke weerklank kan een scribent zijn winst doen met openlijke tegenspraak. Deze stimuleert tot nadere verheldering en eventuele bijstelling van het eigen standpunt. Graag bedank ik daarom Cees Houtman, emeritus hoogleraar Oude Testament aan de Theologische Universiteit van voorheen Kampen-I, voor zijn prikkelende bijdrage ‘Lijden aan de Bijbel. Over de kwetsbaarheid van de Schrift’ in deze editie van *Theologia Reformata*. Hij doet de onderzoeksgroep ‘Biblical Exegesis & Systematic Theology’ (BEST) van de theologische universiteiten van Kampen en Apeldoorn de eer aan uitvoerig te reageren op ons themanummer ‘De God van het Oude Testament’ (2014); daarbij gaat hij met name in op mijn publicatie over God en geweld in het Oude Testament (2007).¹ Dat hij deze moeite

---

1 H.G.L. Peels (red.), Themanummer ‘De God van het Oude Testament’, *Theologia Reformata* 57/4 (2014), 328-431; H.G.L. Peels, *God en geweld in het Oude Testament* (Apeldoornse Studies 47), Apeldoorn 2007.

heeft genomen, stel ik te meer op prijs, omdat hij als oudtestamenticus naast zijn exegetische vakwerk in zijn publicaties steeds ook theologische interesse heeft getoond. Van hem valt veel te leren, meer dan wie ook kan hij de vinger leggen bij wat hij noemt de 'kwetsbaarheid van de Schrift'. Door zijn grote belezenheid heeft hij zich veel kennis van de receptie van de Bijbel verworven, met een bijzondere aandacht voor dwarsliggers en vrijdenkers.² Op een bepaalde manier en tot op zekere hoogte heeft hij voor hen ook sympathie, hij laat hen uitvoerig aan het woord en wil serieus luisteren naar hun kritiek en spot. Gaandeweg heeft zich bij Houtman de overtuiging ontwikkeld dat de Bijbel weerloos voor de rede staat, dat de klassieke (gereformeerde) schrifteleer niet voldoet en dat we op een andere manier met de Bijbel moeten omgaan dan voorheen. Het was daarom bij voorbaat te verwachten dat het *Theologia*-themanummer, waarin een negental gereformeerd-orthodoxe theologen kernthema's uit het oudtestamentische godsbeeld bespreken, bij Houtman enige vraagtekens zou oproepen, om het mild te zeggen. In zeven punten reageer ik op zijn repliek en kritiek.

1. Te geleerd, te weinig existentieel?

De indruk die Houtman aan de lezing van het *Theologia*-themanummer overhoudt, is niet zo positief: 'De beschouwingen zijn heel geleerd, maar te weinig existentieel'. Sterker nog: 'Het intellect zet de toon'. Het godsbeeld is 'verworden tot een academisch onderwerp waarmee de geest geslepen wordt op een studiedag'. De auteurs zouden geen of te weinig oog hebben voor het feit dat de Schrift vanwege moreel aanstootgevende passages en innerlijke tegenstrijdigheden zeer kwetsbaar is.³ Door hun concentratie op 'het binnenperspectief' zijn zij eigenlijk bezig te rationaliseren en olie op de golven van de groeiende verontrusting te gooien: de Bijbel valt wel mee en de God van de Bijbel valt ook wel mee. Pastoraal geruststellend misschien, maar niet existentieel, het is in feite toch een eind goed al goed verhaal. Maar hierdoor wordt de Bijbel op een afstand geplaatst. De kwetsbaarheid wordt genegeerd en na de intellectuele exercitie inzake ongemakkelijke vragen over het godsbeeld kunnen de orthodoxe luiken weer snel gesloten worden. Het is echter de vraag,

---

2 Zie met name C. Houtman, *De Schrift wordt geschreven. Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*, Zoetermeer 2006, 317-338, 508-539, en C. Houtman, *Weerloos voor de rechtbank van de rede. De Bijbel en het vrije denken in Nederland 1855-1955*, Hilversum 2015.

3 Deze veeg uit de pan krijgen ook anderen, zoals de schrijvers van *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (2014) en die van *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (2012); zie Houtmans artikel noot 22 en 23.

aldus Houtman, of 'Peels en zijn kompanen' erin slagen het onbehagen dat het bijbelse godsbeeld oproept, weg te nemen.

Te geleerd, te weinig existentieel: eerlijk gezegd begrijp ik weinig van dit verwijt.⁴ Onze academische theologische bezinning en een existentiële betrokkenheid bij de grote vragen rondom de Bijbel en het bijbelse godsbeeld laten zich niet zo simpel uit elkaar halen, als Houtman doet. Het gehele project 'godsbeeld Oude Testament' en de motivatie achter het *Theologia*-themanummer stoelen juist op de overtuiging dat de kwetsbaarheid van de Schrift – ik neem even de terminologie van Houtman over – onmiskenbaar een gegeven is, waarmee kerk en theologie te maken hebben. Deze kwetsbaarheid stelt voor grote vragen, academisch en existentieel, waar bijbellezers in onzekerheid geraken, dominees om allerlei teksten heen preken, en geleerden een uitweg zoeken in harmoniseren, negeren of (delen van) de Bijbel theologisch uittranteren. Het is déze (existentiële) uitdaging die door het BEST-onderzoek in Apeldoorn en Kampen werd aangegaan, in het verlangen theologisch een spade dieper af te steken, juist vanwege ons respect en onze liefde voor de Bijbel. Achter deze poging staat de worsteling om de Schriften zo veel mogelijk recht te doen. Het was een novum dat op deze wijze in interactie tussen bijbelwetenschap (zowel OT als NT) en systematische theologie indringend over het godsbeeld van het Oude Testament werd gesproken. Zoekend naar interpretatiekaders en verbindingen die de bijbeltekst optimaal laten uitspreken.

Op dit punt zou van Houtman een iets positievere waardering voor het recente gereformeerd-orthodoxe onderzoek inzake het oudtestamentische godsbeeld verwacht mogen worden. Terecht schrijft hij dat tegenover de massale kritiek op de Bijbel sinds de negentiende eeuw van de kant van de theologie en de bijbelwetenschap maar weinig weerwerk is geweest. Theologen namen die kritiek niet serieus, en daar was en is vaak ook wel reden toe.⁵ 'Paarlen voor de zwijnen gooien' is verloren tijd en energie. In de afgelopen twee decennia werd echter juist in orthodoxe kring het initiatief genomen om

---

4 De bijdragen in het *Theologia*-themanummer gaan terug op het drukbezochte symposium over het oudtestamentische godsbeeld, dat in april 2014 aan de Theologische Universiteit van Apeldoorn werd gehouden. Als Houtman dit symposium had bijgewoond, zou hij het verwijt 'te weinig existentieel' niet snel gemaakt hebben. Ook de studie *God en geweld in het Oude Testament* geeft op tal van onderdelen expliciet blijk van een existentieel bewustzijn van de moeiten betreffende het oudtestamentische godsbeeld.

5 Zoals Houtman zelf ook toegeeft, bijv. in zijn voetnoot 19, waar hij *Bloedboek* van Dimitri Verhulst (2015) typeert als 'een demonstratie van misplaatste stoerheid'. Zie overigens mijn recensie "'Bloedboek" Dimitri Verhulst geeft blijk van grote geestelijke leegte', in: *Reformatisch Dagblad* 17-12-2015.

de theologische vragen die hier liggen op te pakken, onder meer in dissertaties over de wraak van God, over het offer van de Sauliden door de Gibeonieten (2 Sam. 21) en over het uitroeiingsbevel van de Kanaänitische volken (Deut. 7).⁶ Deze studies, evenals andere boeken en artikelen die door BEST-leden geschreven werden, geven geen rechtstreekse antwoorden op de kritiek en hoon van auteurs als Maarten 't Hart of Guus Kuijer, maar bieden wel een fundamentele bezinning. Dat 'Peels en zijn kompanen' hiermee de pretentie zouden hebben om het onbehagen dat het bijbelse godsbeeld oproept, weg te kunnen nemen, is een suggestie waarmee Houtman de plank mislaat.

Natuurlijk is het een ander punt, of de door ons gegeven antwoorden en de denkrichting die gewezen wordt, steeds even overtuigend zijn. Daarover zouden we het gesprek graag willen voeren. Dat doet Houtman echter niet. Het valt op dat hij eigenlijk helemaal niet ingaat op de serieuze vragen die in het *Theologia*-themanummer aan de orde komen: 'Is God gevaarlijk?', 'Straft God excessief?', 'Is God jaloers?' De theologische lijnen die worden getrokken, de perspectieven die worden getekend – hij laat die compleet liggen. Hij komt ook niet met een eigen ontwerp. Nu ziet Houtman op zich nog wel nut in het verstaanbaar maken van veel wat in de Bijbel hindert, door uitleg met aandacht voor de tijd en de wereld waarin de Schrift ontstaan is. Echter, de moeite die problematische passages oproepen, wordt daar voor hem niet mee weggenomen. Een theologische spade dieper zoals BEST beoogt, lijkt op dit punt voor hem passé te zijn. Hij lijdt aan de Bijbel en bewandelt een andere weg om het probleem van het oudtestamentische godsbeeld een plek te geven, in zijn 'zoektocht naar het Woord van God'.

2. De kwetsbaarheid van de Schrift contra de gereformeerde schriftleer

Nadat hij allerlei felle kritiek op de Bijbel en het bijbelse godsbeeld de revue heeft laten passeren, trekt Houtman de onontkoombare conclusie dat de Bijbel een kwetsbaar boek is. Hij heeft gelijk, maar daarna gaat het snel. Te snel. De 'claim van kerkelijke zijde' dat de Bijbel het gezaghebbende, geïnspireerde Woord van God is, een betrouwbare lamp voor de voet, is gelet op alle kritiek op de Bijbel voor discussie vatbaar, zo stelt Houtman. Goed – maar de uitkomst van deze discussie ligt bij voorbaat al vast. Even verderop in zijn artikel worden we namelijk opgeroepen om afscheid te nemen van de traditionele schriftleer. Het zou zelfs 'een gewetenszaak' zijn om dat te doen: de Schrift zelf gebiedt dit, omdat deze leer haar geen recht doet. Binnen de Bijbel zien we

---

6 Auteurs zijn resp. H.G.L. Peels, J.-S. Kim en A. Versluis. Bij de laatste dissertatie was Houtman zelf als copromotor betrokken.

immers reeds een continu proces van actualisatie. We ‘hebben’ het Woord niet, maar moeten het ‘zoeken’, aldus Houtman.

De lezer krijgt de indruk dat Houtman de klassieke schriftleer een grote mate van massiviteit toedicht, die resulteert in een fossiliseren van de Bijbel tot een onveranderlijk geloofsdocument voor alle tijden en plaatsen, ons ‘bezit’, een bron van eeuwige waarheden die zo letterlijk mogelijk genomen moeten worden. Historisch reliëf en ontwikkelingen binnen de Bijbel zijn dan irrelevant. Inderdaad, deze visie op en omgang met de Bijbel kun je in kerk en theologie tegenkomen. Ik betwijfel echter of de gereformeerde schriftleer, met haar accent op betrouwbaarheid, eenheid en inspiratie, een dogmatisch construct is dat op deze wijze de Bijbel zou muilkorven. Binnen deze schriftleer is volop de ruimte om de werkelijkheid van historische processen, verandering en variatie in het schriftgetuigenis te verdisconteren. De bekende uitlating van H. Bavinck, dat de Geest niets menselijks heeft versmaad in de wording van de Schrift, is hier van blijvende betekenis.

Dat herinterpretatie en actualisering in de Bijbel concreet zijn aan te wijzen, dat we in het schriftgetuigenis een veelheid van stemmen horen en een grote variatie in belichting zien, is reeds lang gemeengoed in het gereformeerde bijbelwetenschappelijke onderzoek in Apeldoorn en Kampen.⁷ Er is ontwikkeling en beweging in de Schriften, de Bijbel is geen Koran. Maar betekent de erkenning hiervan dat we afscheid moeten nemen van de klassieke schriftleer, en dat ik ten onrechte ‘terugdeins’ voor die gevolgtrekking? Houtman gaat hierin een andere weg, die ik niet zal gaan, en die de bijbelwetenschappers in Apeldoorn en Kampen evenmin zullen gaan. Niet omdat zij vasthouden aan een traditionele monolithische visie en concrete data negeren of neutraliseren, maar omdat zij er van harte van overtuigd zijn dat in de gereformeerde schriftleer de werkelijkheid van de Schrift tot haar recht komt, en dat deze leer in lijn is met de wijze waarop de Bijbel zich als Woord van God presenteert, in het bijzonder aansluitend bij de hoogachting voor het Oude Testament in het Nieuwe Testament.

In een eeuwenlang proces zijn de Schriften gegroeid, via het werk van auteurs, compositeurs, redacteurs, schrijvers, in wisselende contexten. Dwars door hun getuigenissen en hun werk heen tekent zich een lijn af die het recht-

---

7 Dit kan Houtman toch niet ontgaan zijn? Cf. bijv. B.J. Oosterhoff, ‘Herinterpretatie in het Oude Testament’, *Rondom het Woord* 15/1 (1973), 95-117; J.P. Versteeg, *Evangelie in viervoud. Een karakteristiek van de vier evangeliën*, Kampen 1980. Zie over de ontwikkelingen aan de TUA en de TUK in dezen verder Koert van Bekkum, Rob van Houwelingen en Eric Peels (red.), *Nieuwe en oude dingen. Schatgraven in de Schrift* (Apeldoornse Studies 62; TU-Bezinningsreeks 13), Barneveld 2013.

vaardigt om te spreken van de ‘eenheid’ van de Schrift. Deze eenheid ligt niet in historische processen, niet in religieuze tradities, niet in ontologische concepten, maar in de ‘heilshistorie’ van de ene God die het werk van zijn handen niet loslaat. In een grote variatie, inclusief processen van herinterpretatie en actualisering, zijn de Schriften heengegroeid naar dat geheel, waarvan de gemeente van Israël en de kerk leerde belijden: dit is het éne Woord van God, door mensen geschreven, doorademd van de Geest, gezaghebbend en richting wijzend.⁸

In de vroege kerk heeft dit geleid tot finale canonvorming en de erkenning dat er een fundamenteel verschil is tussen dit Woord van gene zijde en onze woorden van uitleg en actualisering, tussen inspiratie en illuminatie. Tegenover dwaalleer en dwarsliggers heeft de kerk verbindend gesproken. Heftige kritiek op de Schriften en in het bijzonder op de God van het Oude Testament is niet pas in de negentiende eeuw opgekomen. Moderne critici kunnen wat dit betreft nog wel in de leer bij de vlijmscherpe kritiek van, bijvoorbeeld, Celsus (2^e eeuw) en Porphyrius (3^e eeuw). Houtman gaat achter deze beslissende ontwikkeling in canon- en kerkgeschiedenis terug, maar hij heeft mij niet overtuigd dat vanwege de dynamiek binnen de Schrift eigenlijk iedereen eenzelfde besluit zou moeten nemen. De Bijbel is en blijft ‘canon’, niet als een soort handboek met eeuwige waarheden waarover wij beschikken (‘bezit’), maar als bron om uit te drinken en norm om de weg te gaan. Het Woord van die God die in Christus zijn laatste, beslissende woord gesproken heeft. Wat daarna komt is ‘interpretatie’ op een ander niveau dan die welke we in de Schrift zelf vinden.

De geschiedenis van de schriftuitleg toont ons een breed palet van exegese en toepassing, en het moderne bijbelonderzoek biedt ons een schat aan gegevens, benaderingswijzen en perspectieven om deze Schrift te lezen en te interpreteren. Van wezenlijk belang blijft steeds het ‘tegenover’, in het besef van het *deus dixit* dat in deze Schriften klinkt.⁹

3. De Schrift slechts als interpretatie?

Het is niet te verwachten dat Houtman onder de indruk zal zijn van mijn uiteenzetting onder het vorige punt. Het onderscheid tussen inspiratie en illumi-

---

8 B. Janowski, ‘Theologie des Alten Testaments. Plädoyer für eine integrative Perspektive’, SVT 92 (2002), 270, spreekt terecht van de canon als ‘ein kohärentes Sinngefüge, das sich als die verbindliche Darstellung der Lebenserfahrungen und Werte einer Glaubensgemeinschaft versteht’, een geïntendeerde synthese met normatieve aanspraken.

9 Deze visie wordt op verschillende wijze breed uitgewerkt in de bundel *Sola Scriptura*, die onder redactie van H.G.L. Peels, J.M. Burger en A. Huijgen volgend jaar bij Brill, Leiden, verschijnt in de reeks *Studies in Reformed Theology*.

natie, samenhangend met de overtuiging van een ‘canonieke grens’, zal hij weerspreken met erop te wijzen dat het Oude Testament slechts bestaat in de vorm van divergerende interpretaties, en evenzo het Nieuwe Testament. De vorming van een canon was een eindpunt, maar tevens een beginpunt, aldus Houtman. Het verschil hiertussen lijkt bij hem slechts historisch te zijn, en niet kwalitatief, waarmee het canonbegrip enigszins in de mist verdwijnt.¹⁰ De Schrift zelf getuigt van een lang proces van uitleg, toepassing en herinterpretatie, en de receptiegeschiedenis daarna nog veel meer. De Schrift wordt verder geschreven. Een algemeen aanvaarde uitleg van de Bijbel is er niet, evenmin als een eensluidend antwoord op de vraag wat goed gebruik en wat misbruik van de Schrift is. Houtman is diep onder de indruk van de overloze variatie in exegese en hermeneutiek, en niet minder van het machtsmisbruik dat zich daarin soms aftekent. Mensen claimen hun gelijk en hun ‘recht’ door manipulerend schriftgebruik. In het voortgaande proces van actualisatie wordt de Bijbel herschreven ‘en ten dele ook afgeschreven’. Dat laatste is in onze dagen, terwijl de Bijbel zwicht onder de kritiek van de rede, onmiskenbaar het geval.

De rol van de lezer bij de uitleg van de Schrift is inderdaad groot.¹¹ Maar is de Bijbel sec dus ‘een gesloten boek’, dat stom blijft als het niet tot spreken wordt gebracht? ‘Leeff’ de Bijbel alleen in de vorm van interpretatie zonder einde? Houtman beweegt zich hiermee in de lijn van de moderne hermeneutiek, die de betekenis van de auteursintentie sterk ter discussie stelde. Toch is er ook een tegenbeweging, die opnieuw aandacht vraagt voor het belang van de auteur in het interpretatieproces, zoals in de ‘speech-act theory’ van J.L. Austin of in het pleidooi voor een theologische interpretatie bij geleerden als K.J. Vanhoozer of N. Wolterstorff. De laatste spreekt zelfs van een ‘double agency discourse’ in de Bijbel: de menselijke auteur zelf en de auteur als vertegenwoordiger van God.¹² Er is terdege ‘a hard core of meaning’ in de tekst. Interessant is in dit verband

---

10 Reeds in zijn *De Schrift*, 142, stelde Houtman dat niet de Schrift zelf, hoe groot de eerbied daarvoor ook kan zijn, maar de interpretatie ervan het primaat heeft. ‘Sinds de canonisatie van het NT is en wordt er gewerkt aan het Nieuwere Testament, een Testament met als doelstelling *de* gezaghebbende interpretatie van heel de Schrift, het OT en het NT, te presenteren.’

11 Cf. het heldere artikel van G. Kwakkel, ‘De lezer en de betekenis van de tekst’, in: Hans de Wolf en Pieter Niemeijer (red.), *Oog voor eigenheid. Genre als blikrichting voor bijbellezers* (TU-bezinningsreeks 17), Barneveld 2015, 61-74.

12 Cf. N. Wolterstorff, ‘Authorial Discourse Interpretation’, in: K.J. Vanhoozer e.a. (ed.), *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, Grand Rapids 2005, 78-80. Het spreken over een dubbel auteurschap maakt het volgens Wolterstorff mogelijk om in het geheel van de polyfonie van stemmen in de Schrift toch het éne verhaal van God te horen.

ook dat B.S. Childs in zijn analyse van de receptiegeschiedenis van het boek Jesaja erop wijst dat ondanks alle historische en culturele discontinuïteit in de kerkgeschiedenis er toch gesproken kan worden over een zekere ‘family resemblance’ in de kerk ten aanzien van de uitleg van de Bijbel.¹³

Hoe dan ook zal er onderscheid gemaakt moeten worden tussen adequate en slechte exegese. Nu zal Houtman zelf ook niet alle mogelijke interpretaties als reële opties van schriftuitleg zien.¹⁴ Hij zoekt zijn weg tussen de *Scylla* van de bijbelvergoding en de *Charybdis* van de bijbelverguizing. Tegenover radicale bijbelcritici enerzijds en rabiaat orthodoxe vereerders van de Bijbel (‘fervente advocaten van de Bijbel als de gestolde openbaring van God’) neemt hij de Bijbel in bescherming met behulp van het duo rede en redelijkheid: ‘Rede, gepaard met redelijkheid, houdt het oog geopend voor de waardevolle elementen in de Bijbel.’¹⁵ De juiste balans tussen ratio en geloof leert de exegeet ook zien dat de Bijbel niet langer ‘een huis om in te wonen’ is, maar een woning die nog maar ten dele in gebruik is, een monument waarvan vele vertrekken zijn afgesloten en op zijn hoogst nog een museale functie vervullen.¹⁶ Het is aan ons als uitleggers om met behulp van rede en redelijkheid te toetsen in hoeverre de mensen die de Bijbel, het verhaal van de zoektocht naar het ‘Woord van God’ schreven, door de Heilige Geest gedreven werden.¹⁷

Uit deze overwegingen spreekt veel vertrouwen in rede en redelijkheid. Wie zal ontkennen dat deze twee van veel belang zijn voor een gezonde interpretatie van de Schrift? Van het *sacra scriptura sui ipsius interpres* blijft echter weinig over. Ik vrees dat deze hermeneutiek de Bijbel niet laat uitspreken, maar dreigt te heersen over de Bijbel – precies wat Houtman de klassieke schriftleer verwijt.

4. Hermeneutiek van stem en tegenstem

In Houtmans hermeneutiek ligt een sterke nadruk op de Schrift als afwijzing van stem en tegenstem. Welnu, daarin kunnen we een eind meekomen.

---

13 B.S. Childs, *The Struggle to Understand Isaiah as Christian Scripture*, Grand Rapids/Cambridge 2004, 322: ‘One often hears that there are no rules for interpreting the Bible, that each interpreter offers his or her own imaginative construal. One of the conclusions of this study is that there has always been a family resemblance within the church in regard to understanding its sacred scripture’.

14 Zie zijn pleidooi voor een ‘gedragscode’ voor de uitleg en zijn ‘profiel van de christelijke exegeet’ in *De Schrift*, 190-193.

15 Weerloos, 270-283 (het citaat op p. 282).

16 Weerloos, 278.

17 Weerloos, 284.

De Bijbel biedt niet een uniform verhaal of een soort geloofsleer *in disguise*. Diversiteit en dynamiek zijn kenmerkend, niet het minst voor het Oude Testament. Terecht kan dan gevraagd worden naar een standpuntbepaling ten aanzien van de meerstemmigheid van de Schrift. Dat standpunt is bij mij dat ik graag van een *samenspel* van stem en tegenstem spreek. De vele stemmen, op vele niveaus, in vele tijden, leveren uiteindelijk niet een religieus pluralisme op, waarbinnen de interpreet met behulp van zijn rede en redelijkheid maar een afgewogen keuze moet maken. De polyfonie is niet een kakofonie.¹⁸ Wie van mening is dat teksten elkaar volstrekt tegenspreken, heeft evenveel uit te leggen als wie het tegendeel meent. Het gaat om interpretatie, en niet om evidente gegevens tegenover een stiekem rationalisme. Hiermee ontkennen of harmoniseren we niet mogelijke spanningen tussen bijbelteksten, wel vragen die erom in de schriftuitleg vruchtbaar gemaakt te worden. Teksten naast en soms tegenover elkaar, elkaar corrigerend of completerend, leveren elk hun aandeel in het totaalgetuigenis van de Schrift aangaande God. De canon van het Oude Testament is niet een willekeurige verzameling van religieuze geschriften: ‘Die Letztgestalt ist (..) nicht von ungefähr gekommen, sondern läßt sich weither als ein gezieltes Zusammen-Denken bezeichnen, das in theologischer Hinsicht vor allem durch das Wissen um das wirkungsmächtige Wort Gottes geprägt wurde.’¹⁹

Dat wij een veelheid van stemmen binnen de Schrift beluisteren, laat onverlet dat er door de Bijbel heen een lijn gaat van ontwikkeling en voortgang in Gods weg met mens en wereld, die we getypeerd hebben met de tentatieve term ‘heilsgeschiedenis’. Binnen het ‘totaalverhaal’ van de Bijbel hebben alle stemmen een eigen plek, en beluisteren we die met verdiscontering van de eigen literaire en historische verbanden. Zo hebben we de Schriften ontvangen (‘nous recevons les Saintes Écritures’, NGB art. 5 – de Bijbel is geen bezit maar een geschenk), inclusief alle interne spanningen, in deze veelheid van stemmen, waarbinnen mijns inziens de overeenstemming prevaleert. Stemmen die door nieuwe, andere stemmen zijn vervangen, behouden binnen de Schrift niet hun oorspronkelijke normativiteit, maar wel hun waarde en zeggings-

---

18 Houtman zelf spreekt van ‘een betrekkelijke kakofonie’, cf. *De Schrift*, 496.

19 M. Soebø, ‘Vom “Zusammen-Denken” zum Kanon. Aspekte der traditionsgeschichtlichen Endstadien des Alten Testaments’, in: I. Baldermann e.a. (ed.), *Zum Problem des biblischen Kanons* (Jahrbuch für Biblische Theologie Band 3), Neukirchen-Vluyn 1988, 124. Cf. P.R. House, *Old Testament Theology*, Downers Grove 1998, 556v: ‘These different descriptions should not be interpreted as competing voices or theologies but as complementary statements about the same character (..) a diverse presentation of the same God is offered, not a conflicting portrayal of God.’

kracht, en kunnen hierin ook nieuwe zeggingskracht ontvangen. Houtman zelf weet trouwens de categorie van de heilshistorie positief te waarderen, wanneer hij in zijn profiel van een professioneel, confessioneel exegeet de keuze voor 'heilshistorie' aanbeveelt als het concept waarbij, vanwege de eraan inherente dynamiek en openheid naar de toekomst, de tweevoudigheid van de Schrift, het OT naast het NT, het beste tot haar recht komt.²⁰ In de praktijk van zijn hermeneutiek keert dit echter nauwelijks terug, omdat de dialectiek van stem en tegenstem domineert.²¹

5. Selecteren of *tota Scriptura*?

De Bijbel hebben we slechts in de vorm van divergerende interpretaties, en hij bevat zelf een assemblage van elkaar soms uitsluitende stemmen. Bepaald geen huis om in te wonen, maar een monument met deels afgesloten en afgesloten vertrekken. Wanneer ik me op dit standpunt van Houtman stel, moet ik dus wel overgaan tot het schiften van bijbelpassages en het selecteren van wat ik voor vandaag zinnig en normatief acht, in mijn zoektocht naar het 'Woord Gods'. Dit stelt mij echter voor een paar prangende problemen. We hebben het namelijk wel over een boek dat door de kerk der eeuwen als Woord van God is erkend en bewaard. Wat zijn nu precies de criteria die ik bij mijn selectie dan moet hanteren, waaraan kan ik die met een gerust gemoed ontleen? Dit

---

²⁰ *De Schrift*, 192.

²¹ Een voorbeeld hiervan in *De Schrift*, 462v, waar de bepaling van Lev. 21:17-23 aangaande de priesters die geen lichamelijk gebrek mogen hebben, gecontrasteerd wordt met het godsbeeld van het NT, 'waar God in de gestalte van Jezus Christus juist vol bekommernis is om de gebrekkige en lijdende mens'. Houtmans hermeneutiek vertoont op onderdelen veel gelijkenis met die van de Amerikaanse oudtestamenticus W. Brueggemann, zie met name diens *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997. Karakteristiek voor Brueggemanns theologie in het algemeen en zijn godsbeeld in het bijzonder is zijn verzet tegen samenvattende, sluitende concepten en zijn voorliefde voor openheid en pluralisme. Volgens hem klinken vanuit allerlei perspectieven verschillende stemmen in de Schrift, waarvan er niet één dominant is, neutraal of objectief, en waarbij een centraal toetsingscriterium ontbreekt. De bijbeltekst heeft per definitie een open einde en 'refuses a simple or firm cognitive closure' (a.w., 110). De aard van de bijbeltekst is 'irascibly pluralistic'. Als het gaat om het beeld van God in het Oude Testament verdicht dit pluralisme zich praktisch tot een dialectisch dispuut van hoofdzakelijk twee soorten stemmen: een doxologisch-positief getuigenis ('core testimony') en een kritisch-negatief getuigenis ('countertestimony'). Stem en tegenstem, als de brandpunten van een ellips, bieden samen de ingrediënten voor een spanningsvolle werkelijkheid, die wellicht aan de waarheid zal raken maar nooit tot echte zekerheid leidt. Zie mijn 'Stem en tegenstem. Het beeld van God in de theologie van Walter Brueggemann', *Theologia Reformata* 49/2 (2006), 124-143.

wordt mij uit het werk van Houtman eigenlijk nog niet zo duidelijk.²² Het lijkt vooral te gaan om de ratio: rede plus redelijkheid bepalen de koers, met daarbij een bepaald soort humane moraliteit. Is dit voldoende, om vandaag profetisch verder te schrijven aan ‘het Nieuwere Testament’?

Juist het besef dat wij met huid en haar zelf betrokken zijn in het interpretatieproces en dat er geen neutraal-objectieve uitleg bestaat, maakt mij toch voorzichtig. Wie ben ikzelf eigenlijk, in welke hoek van de wereld leef ik, in welke tijd en context? Hoe komt het dat christenen en theologen in andere plaatsen, tijden en culturen soms zoveel minder problemen hebben met allerlei facetten van het oudtestamentische godsbeeld dan wij moderne westerlingen? Zou het mogelijk zijn dat mijn ‘framework of thinking’ misschien meer dan ik besef gekleurd is door een modern-westerse manier van denken? In het gebinte van mijn hermeneutische kader bespeur ik een krachtig individualisme, een tanend besef van ontzag voor het heilige, vervreemding ten opzichte van de noties van schuld en zonde, een lichte wrevel tegenover autoriteiten die over mij zijn gesteld, een neiging tot het opeisen van het recht op zorgeloos genieten, een groeiende wens van een soort alverzoening, en het verlangen naar een God die mij troost, er altijd voor mij is en mij vooral niet dwarszit of verontrust.²³

Als ik dan geroepen word om te kiezen in de veelstemmigheid van de Schrift wat mij relevant en waardevol lijkt te zijn voor het heden van kerk en samenleving, en om af te wijzen wat ‘achterhaald’ is of niet door de Heilige Geest geïnspireerd, weet ik niet waar ik beginnen of eindigen moet. Dan vertrouw ik mijzelf ook niet, want ik realiseer me dat ik met deze selectie mij weleens boven de Schriften kan stellen, waar het zwaartepunt komt te liggen op mijzelf als kiezend subject. Als gelovige en als theoloog verkies ik een andere hermeneutische route. Zeker, ook ik moet kiezen, accenten leggen en verbanden aanbrengen – maar ik zal dan steeds mijn uiterste best doen om daarbij het schriftgetuigenis zelf zo lang mogelijk aan het woord te laten, en de

---

22 Een voorbeeld is de wijze waarop Houtman in een preek schets over Deut. 7:2 (*Postille* 55 (2003-2004), Zoetermeer 2003, 132-134) tegenover het getuigenis van deze tekst expliciet kiest voor de lijn van Genesis (waarin veel vriendelijker taal over de Kanaänieten), zonder helderheid te geven over zijn methode of criteria.

23 Cf. W. Dietrich/Chr. Link, *Die dunklen Seiten Gottes*. Band 1: *Willkür und Gewalt*, Neukirchen-Vluyn 1995, 171: ‘Unsere Zeit fragt nach dem “sanften Gott”, einem Gott ohne Ecken und Kanten, der sich widerstandslos in die Weltanschauung der Gesellschaft und deren Spielregeln einpassen lässt ... Die Gewissheit des Hebräerbriefes: “Der Herr wird sein Volk richten. Schrecklich ist es, in die Hände des lebendigen Gottes zu fallen” (Hebr 10,30f), mutet uns wie ein archaisches Relikt aus einer längst vergangenen Vorgeschichte an.’

beweging binnen het ‘totaalverhaal’ van de Schrift zo goed mogelijk te verdisconteren.

Het is helemaal waar, en dat ben ik me ook bewust, dat al ons interpreteren een krachtig subjectief element in zich heeft. Juist daarom is het ‘samen met alle heiligen’ mij zeer dierbaar, het besef dat het Oude Testament voor de kerk der eeuwen altijd het Woord van God is geweest. De confessies als de officiële kerkelijke papieren spreken op dit punt boekdelen. Deze positieve receptie van het Oude Testament staat in continuïteit met de overtuiging van de geloofsgemeenschappen die reeds ver vóór het ontstaan van de christelijke kerk de teksten ontvingen, componeerden, redigeerden en tradeerden. Dit oordeel van de kerk hangt ook samen met de ondervinding van de effectiviteit van dit Woord van God, meer dogmatisch gesproken: door de werking van het inwendig getuigenis van de Heilige Geest vindt het Oude Testament als Woord van God weerklank in ons menselijk hart en leven.²⁴

In het Nieuwe Testament verwijzen evangelisten en apostelen unaniem naar het Oude Testament om datgene wat in Christus werkelijkheid is geworden als een realiteit van Godswege te belichten. Daarbij blijkt hoezeer deze collectie menselijke geschriften wezenlijk en primair als goddelijk Woord verstaan wordt, door hen en ook – naar zij beschrijven – door Jezus zelf. Met eerbied wordt aan de ‘woorden Gods’ (Rom. 3:2) gerefereerd, of worden mensenwoorden uit het Oude Testament aangehaald als woorden van God zelf (Hand. 13:35v; Hebr. 1:5vv) of van de Heilige Geest (Hand. 1:16; Hebr. 3:7).

Om deze reden zal ik aanstootgevende of lastige passages in het Oude Testament niet gaan uitfilteren, in de overtuiging dat ook deze hoekige teksten van belang zijn voor het verstaan van de Bijbel in zijn geheel – het *tota Scriptura* acht ik onopgeefbaar. Juist de struikelteksten die ons zo tegen de haren instrijken, kunnen wezenlijke elementen van onze werkelijkheid blootleggen, zoals de afgrond van kwaad en zonde, de hardnekkigheid van de mens in het volharden daarin, en het goddelijk oordeel daarover.

6. Een ideale Bijbel?

Invoelbaar is Houtmans verlangen naar een ander soort Bijbel: ‘Hoe graag zou ik zien dat “het Woord van God” toch vooral een portrettengalerij van “de nieuwe mens” zou zijn.’ Wat moeten we immers aan met het beeld van iemand als David, die grote wreedheden kon begaan maar wel als de man naar Gods hart en een voorbeeldig koning wordt getekend. En hoe moeten we ons spie-

---

24 Voor deze passage zie mijn ‘Het Oude Testament als document van openbaring’, *Theologia Reformata* 46/4 (2003), 356-378.

gelen aan rauwdouwers als Jozua, Jefta en Simson? Houtman heeft geen behoefte aan ‘meer kwaad in de preek’, zoals aanbevolen door Van der Kooi en Van den Brink in hun nota *Brandpunten in de verkondiging*. In onze dagelijkse werkelijkheid is al ellende genoeg. Hoeveel meer licht zou er in de Bijbel staan als allerlei daarin beschreven verhalen anders waren afgelopen, wanneer het bijvoorbeeld Jericho was vergaan als het Ninevé van Jona: geen ondergang maar een massale bekering tot God.

Mijn vraag aan Houtman is of zó niet juist de Bijbel op afstand komt te staan – wat hij verwijt aan het *Theologia*-themanummer. Houtmans ideale Bijbel is een utopische Bijbel. Veelzeggend is zijn bekentenis: ‘Ik geloof in God en heimelijk hoop ik dat Hij in werkelijkheid maar ten dele samenvalt met de God zoals Hij in de Bijbel wordt getekend oftewel dat Hij *de facto* meer God en minder mens is.’²⁵ Dit herinnert aan het onderscheid dat A. Seibert maakt tussen de ‘textual God’ en de ‘actual God’.²⁶ De bijbeltekst kan dubieus of zelfs fout zijn, maar God zelf is gelukkig toch anders, beter. Helaas reflecteert Houtman niet op de validiteit van accommodatie, de realiteit van een God die ingaat in de geschiedenis van deze in zonde en kwaad gevallen wereld, en daarin zijn ongekende weg gaat. Hij is ook de God van wie in Irak tegen de terreur van ISIS vecht, of van de Tutsi wiens familie door Hutu’s werd uitgemeord en die met de vloekpsalmen zijn nood en roep om recht aan de troon van God legt. De wijze waarop Miskotte in de diepte van menselijk leed en kwaad Gods betrokkenheid theologiseert,²⁷ laat Houtman liggen.

Uit het voorbeeld dat Houtman in zijn artikel opvoert, de actualisatie van de geweldstekst in Exodus 14-15, blijkt waar zijn sympathie ligt. Het was zoveel mooier geweest als op de ondergang van de farao en zijn leger in de Schelfzee niet de vreugde en de lofzang waren gevolgd, maar een stilte in de hemel. Een ‘profetische’ herschrijving (Eykman of Ter Linden) voert God in een nieuwe gedaante ten tonele, ‘als degene die geen genoeg beleeft aan de ondergang van zondaren, laat staan daarvoor geprezen wil worden.’ Het is helemaal waar dat wij als moderne bijbellezers aarzelingen voelen bij bijbelteksten die spreken van het vreugdebetoon over de ondergang van de vijand. Al snel komt immers de compassie op met de verslagenen. Tegelijk is deze

25 *Weerloos*, 286.

26 E.A. Seibert, *Disturbing Divine Behaviour: Troubling Old Testament Images of God*, Minneapolis 2009, en *The Violence of Scripture. Overcoming the Old Testament’s Troubling Legacy*, Minneapolis, 2012.

27 Zie hierover de indringende bijdrage van Koert van Bekkum in het genoemde *Theologia*-themanummer, ‘”Zijn woede duurt een oogwenk, zijn liefde een leven lang” (Ps. 30:6)’, 373v.

vreugde maar al te realistisch, vergelijk de massale blijdschap bij de door nazi-Duitsland geknechte volken van Europa, toen in juni 1944 eindelijk D-day aanbrak, of in Nederland op 10 mei 1945. Zouden de volken, zouden de Nederlanders, hun vreugde hebben moeten dempen, in de wetenschap dat deze bevrijding de dood van talloze Duitse soldaten betekende? Vreugde en compassie sluiten elkaar niet uit. Het is deze vreugde die op veel plaatsen in de Bijbel doorklinkt, de vreugde van allen van wie de slavenketens verbroken worden, die het recht zien zegevieren. De 'kleine apocalyps' van Jesaja biedt een treffend voorbeeld hiervan, het tweeluik van het verwoeste land (*inferno*, Jes. 34) en de bloeiende woestijn (*paradiso*, Jes. 35).²⁸ De vreugde over de val van Babylon heeft haar keerzijde in de vreugde van de bruiloft van het Lam (cf. de liederen in Op. 19). Het is de waarheid van deze taal, die weerklank kreeg in het belijden van de kerk (HC antw. 52, NGB art. 37).

7. Bijbels godsbeeld

Op een bepaalde manier is de *Gnadenformel* van Exodus 34:7 een oerbelijdenis van God, met de twee zijden van Gods heilige liefde en Gods heilige toorn. De eerste is daarbij in de hele Bijbel op evidente wijze dominant (cf. Ps. 30:6; Jes. 54:7, Klaagl. 3:33), maar de overtuiging dat de tweede een concrete realiteit is, wordt door alle bijbelschrijvers gedeeld. Van doorslaggevend belang is voor mij met name dat Jezus Christus zelf in zijn prediking het oudtestamentische getuigenis aangaande God niet kritiseert of bijstelt, maar op zichzelf betreft, op zijn weg en werk.

God gaat zijn weg door onze geschiedenis, huiveringwekkend soms. Hij kan diep gekwetst worden en furieus reageren: 'Onze God is een verterend vuur' (Heb. 12:29). Deze weerbarstige zijde van het bijbelse godsbeeld laat zich niet zo snel domesticeren of theologisch uitrangeren. De realiteit van Gods ingaan in de geschiedenis moet ten volle gewogen worden.²⁹ Aan het kruis van Golgotha, waar de Zoon de drinkbeker van de toorn geheel leegt, komt deze prediking tot een hoogtepunt. Vandaar reikt de spanningsboog tot aan de jongste dag, met het rechtvaardig oordeel van God over alle mensen.

28 Zie ook de – existentiële! – blog van J. Dekker, 'De beestenwereld van Jeroen Bosch en Jesaja', 8 maart 2016, <https://www.nd.nl/nieuws/theologenblog/theologenblog-de-beestenwereld-van-jeroen-bosch.1441420.lynx> en <http://www.rd.nl/opinie/theologenblog-jaap-dekker-de-beestenwereld-van-jeroen-bosch-en-jesaja-1.532074>. (geraadpleegd op 9-7-2016)

29 Cf. B. Janowski, *Ein Gott, der straft und tötet? Zwölf Fragen zum Gottesbild des Alten Testaments*, Neukirchen 2013, 341: 'Der Gott des Alten Testaments [ist] kein apathischer *deus otiosus*, sondern ein Gott, der in die Geschichte eingreift und dabei auch die Affizierung mit Gewalt nicht scheut'.

Deze hoogspanning van het bijbelse godsbeeld mis ik te veel in de uiteenzettingen van Houtman, met name als hij stelt dat we allerlei facetten van dit beeld wel kunnen verklaren, via een contextuele en historische analyse, maar niet kunnen overnemen. Zal dit niet leiden tot een versmalling van ons beeld van God, een kortwieking naar de maat van onze rede en redelijkheid? In dit perspectief mis ik de worsteling van de bijbelschrijvers met de afgrondelijke werkelijkheid van kwaad, leed en duisternis, in hun zoeken naar God. Het is juist de machtige troost van de Bijbel dat deze ons een God predikt die niet ver en vreemd is gebleven, maar zeer nabij, tot in de realia van ons gevallen bestaan. Er is in deze wereld een strijd gaande die roept om een finaal oordeel, waarin God de dingen rechtzet.

Het is om deze reden dat ik hecht aan de gereformeerde schriftleer, omdat daarin de prioriteit van de Bijbel een prominent gegeven is. Zoals elke uitlegger breng ook ik mijn – subjectieve – interpretatiemodellen mee. Het komt erop aan om daarin zo transparant mogelijk te zijn en aansluiting te zoeken bij de grondstructuren van de Bijbel zelf. Zeker, de identificatie daarvan is op zich ook weer een zaak van interpretatie, maar er is verschil tussen congeniale interpretatie en selectieve receptie.

De kwetsbaarheid van de Bijbel en het bijbelse godsbeeld valt niet te ontkennen, dat ben ik geheel eens met Houtman. Het is de permanente opgave van de christelijke hermeneut om deze kwetsbaarheid te verdisconteren, goedkope apologetiek en snelle harmonisering zijn geen oplossing. Soms huiver je bij een bijbelpassage, staat het je tegen wat je leest. Waarom ontvlamt God zo frequent weer in een verwoestende toorn? Waarom verhaalt het Oude Testament zo vaak over het grote sterven van Gods vijanden, van Gods eigen volk dat Hij tuchtigt, van de zondaar die dwaalt. Juist dan komt het erop aan om door te vragen, een spade dieper te gaan, de verbanden breder te zoeken. Dan ontdek ik dat het in Genesis 22 niet gaat om ‘de eerste, werkelijk misselijkmakende zonde, door God bedreven’, om ‘geestelijke wreedheid en de knechting van de vrije wil’,³⁰ maar om die God die in de *aqedah* reeds vroeg in de geschiedenis een spoor begint dat eindigen zal in de overrompelende werkelijkheid van het offer van de Zoon van zijn liefde (Rom. 8:31-39). Dan ontdek ik dat de dood van Uzza de sluitsteen is van een geschiedenis van veronachtzaming en verachting van Gods heiligheid.³¹ Dan ontdek ik dat de profeet Nahum met zijn aankondiging van de wraak van God over de metropool

---

30 Guus Kuijer, *Hoe een klein rotgodje God vermoordde*, Amsterdam 2006, 66.

31 Cf. mijn ‘Waarom werd Uzza gedood?’, in: Hetty Lalleman (red.), *Ongemakkelijke teksten van het Oude Testament*, Amsterdam 2014, 119-121.

Ninevé niet een exponent van geboorneerd nationalisme is, maar een theoloog van de hoop in barre tijden.³²

Wanneer ik langs deze lijnen de Schrift, inclusief alle struikelteksten en hoekige passages, probeer te lezen, maak ik me dan schuldig aan ‘fossilisatie van het godsbeeld’, en heers ik dan over de Bijbel als mijn ‘bezit’? Dit gevaar is niet denkbeeldig. Toch meen ik, en dat is ook mijn gebed bij alle exegetische en hermeneutische inspanningen, hiermee een weg te zoeken die gaat in het spoor van profeten en evangelisten en apostelen, in hun belijden dat God tot en met in de verschrikkingen van deze gevallen wereld reëel aanwezig is, zeer nabij, niet te volgen, niet te vatten. Die oneindig groot in heilig erbarmen naar deze wereld heeft omgezien, in Christus gekomen om te redden van de komende toorn. De Bijbel is geen gemakkelijk boek, met een kant-en-klare boodschap die zich naadloos in mijn referentiekader laat inpassen. Het is een boek dat ik deel met Israël en met de kerk van alle eeuwen, in wisselende tijden en culturen, dat mij soms in verwarring brengt en voor vragen stelt waar ik ook geen antwoord op heb, maar mij altijd weer de weg wijst op kruispunten en in gevaarlijke bochten van het leven.

Ter afsluiting

Mooi is het om Houtmans persoonlijke bekentenis in de ‘nabeschouwing’ van zijn *Weerloos voor de rechtbank van de rede* te lezen, namelijk dat hij in God gelooft – ook omdat hij de gedachte aan een wereld zonder God onverdraaglijk vindt.³³ De verwachting van het rijk van God delen we, samen met heel Gods kerk in deze wereld. Houtman heeft ook zonder meer gelijk als hij stelt dat de Schrift relevant is alleen als zij geactualiseerd wordt, en dat we niet kunnen volstaan met zoiets als ‘authentieke’ interpretatie die de Bijbel verder tot een museumstuk, een cultureel erfgoed, reduceert. We leven tenslotte in een sterk gesecculariseerde samenleving met weinig begrip voor wat men als een achterhaald en zelfs achterlijk religieus document beschouwt. Het komt aan op het belijden, beleven en vertalen van de werkelijkheid waarvan de Schrift getuigt. Een jongere generatie die in deze context opgroeit, vraagt naar overtuiging en waarheid. Een hermeneutiek die hun dan voorhoudt dat de Bijbel niet zozeer Gods Woord is maar een verhaal van een soort zoektocht naar Gods Woord, waarmee je in feite nog allerlei kanten op kunt, een (betrekkelijke) kakofonie van divergerende stemmen, een woning waarvan veel vertrek-

32 Cf. mijn ‘Voed het oud vertrouwen weder’. *De Godsopenbaring bij Nahum* (Apeldoornse Studiedies 28), Kampen 1993, en ‘Is Nahum een wraakzuchtige profeet?’, in: *Ongemakkelijke teksten*, 208-210.

33 C. Houtman, *Weerloos*, 285.

ken zijn afgesloten en nog hoogstens een museale functie hebben, stelt hen teleur. Met deze visie zal ook de kerk op het zendingsveld maar moeilijk uit de voeten kunnen, om nog maar niet te spreken van de kerk die verdrukt en vervolgd wordt, zoals in veel landen een dagelijkse realiteit is. De Bijbel als bron en norm inclusief de schaduwzijden, hoe weerbarstig de teksten hierover voor een uitlegger ook kunnen zijn, getuigenis van de levende God die onze geschiedenis is ingegaan – deze Schrift is een blijvend geschenk van Godswege om verder te gaan.

Prof.dr. H.G.L. Peels is hoogleraar oudtestamentische vakken en rector aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn.